

ԲԱՌՇՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԸ

ԱՐՏԱՇԵՍ ՍԱՐԳՍՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարան

Բառերը մարդուն հայտնի հասկացությունների, հույզերի ու ապրումների լեզվական արտահայտիչներն են, խոսք կառուցելու հիմնական շինանյութը, պատկերավոր ասած՝ քարերը, որոնցով պետք է կառուցել պատը՝ խոսքաշարը, ուստի դրանց ոչ ճիշտ ընտրությունն ու գործածությունը չեն հանգեցնի վերջնական անհրաժեշտ արդյունքի: Պատահական չէ, որ խոսքն ուսումնասիրողներից շատերն են կարևորել բառընտրությունն ու բառագործածությունը: Բառընտրությունը խոսք կառուցելու կարևոր նախապայմաններից է: Եթե բառընտրությունը ճիշտ չկատարվի, ապա խոսքն էլ ճիշտ, գեղեցիկ ու հստակ չի լինի: Բայց ինչպե՞ս որոշել, որ բառը ճիշտ է ընտրված, կա՞ն արդյոք չափանիշներ, որոնց պետք է հետևել բառերն ընտրելիս և դրանցով էլ գնահատել բառընտրությունը:

Հոդվածում քննության են առնվում բառընտրության առանձնահատկությունները: Կան մի շարք գործոններ, որոնք անհրաժեշտ է հաշվի առնել բառընտրություն կատարելիս, և դրանցից առաջինը բառիմաստն է: Կարևոր են նաև ոճական համապատասխանությունը, զուգակցելիությունը, իրադրային համապատասխանությունը և այլն: Այս գործոններից որևէ մեկի անտեսումը կհանգեցնի ոչ ճիշտ բառընտրության, հետևաբար նաև խոսքի ոչ ճիշտ կառուցման:

Բանալի բառեր – *բառերի կապակցություն, տեքստ, ոճական համապատասխանություն, իրադրային համապատասխանություն, բառերի կապակցելիություն, բառընտրություն, բառիմաստ, վերաբերմունքի արտահայտում, բնորոշում*

Գեղեցիկ և ճիշտ խոսք կազմելու համար կարևոր է համապատասխան բառընտրությունը: Բառընտրությունը պայմանավորվում է տարբեր հանգամանքներով՝ խոսք կազմողի նպատակադրմամբ, լեզվափմացությամբ, հաղորդակցման իրադրությամբ և այլն: Հետևաբար բառընտրության առանձնահատ-

* **Արտաշես Սարգսյան** – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ հայոց լեզվի ամբիոնի դոցենտ

Арташес Саргсян – кандидат филологических наук, доцент кафедры армянского языка ЕГУ

Artashes Sargsyan – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at YSU Chair of the Armenian Language

Էլ. փոստ՝ artashes.sargsyan@ysu.am ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-6165-4466>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 08.10.2025

Գրախոսվել է՝ 14.10.2025

Հաստատվել է՝ 12.03.2026

© The Author(s) 2026

կությունները քննելիս անհրաժեշտ է նկատի ունենալ մի շարք հանգամանքներ: «Ճիշտ բառը ճիշտ տեղում» (արտահայտությունը ուշ միջնադարի հեղինակ Գրիգոր Վկայասերինն է),¹ - ահա մի նշանաբան, որով պետք է առաջնորդվի ոչ միայն գիտնականն ու գրողը, այլև յուրաքանչյուր քաղաքացի,² - գրում է Պ. Պողոսյանը բառընտրությունն ուսումնասիրելիս: Դա անշուշտ ընդունելի է, սակայն իսկույն մի շարք հարցեր են ծագում. ո՞ր դեպքում է բառը ճիշտ տեղում, ի՞նչ չափանիշներով պետք է որոշել բառագործածության համապատասխանությունը խոսքաշարին, արդյո՞ք պետք է առաջնորդվել միայն լեզվագագոթությամբ, թե՞ հնարավոր է առանձնացնել որոշակի լեզվաոճական չափանիշներ: Թեև խոսքը իմաստային, կառուցվածքային և ոճական բազմազան դրսևորումներ ունի, բայց կարծում ենք, որ հնարավոր է գտնել հիմնականում հստակեցնել այն ընդհանուր սկզբունքները, որոնց պահպանումն անհրաժեշտ է ճիշտ բառընտրություն կատարելու համար: Իհարկե, միշտ էլ կարելի է տարբեր գնահատականներ տալ բառընտրությանը և, ընդհանրապես, կառուցված խոսքին, համարել այն հաջողված կամ ոչ, այսինքն՝ խոսքը գնահատելիս կարող է լինել նաև որոշակի սուբյեկտիվ վերաբերմունք, բայց նայապես բառընտրության որոշակի չափանիշներ կան, որոնց անդրադարձել են տարբեր ուսումնասիրողներ:

Բառերը մարդուն հայտնի հասկացությունների, հույզերի ու ապրումների լեզվական արտահայտիչներն են, խոսք կառուցելու հիմնական շինանյութը, պատկերավոր ասած՝ քարերը, որոնցով պետք է կառուցել պատը՝ խոսքաշարը, ուստի դրանց ոչ ճիշտ ընտրությունն ու գործածությունը չեն հանգեցնի վերջնական անհրաժեշտ արդյունքի: Պատահական չէ, որ խոսքն ուսումնասիրողներից շատերն են կարևորել բառընտրությունն ու բառագործածությունը: «Հարյուր հազարներով են բառերը՝ հավաքված բառարաններում և դրված բոլորի տրամադրության տակ», - գրում է Հ. Հարությունյանը³: Ամբողջ դժվարությունն այդ հսկայական պաշարից անհրաժեշտ բառն ընտրելն ու գործածելն է: Ինչպես ասել է Պարույր Մնակը. «Բառեր միշտ էլ կան, միայն գտնողներն են քիչ»: Հարց է ծագում, թե ինչպես պետք է ընտրել բառը:

Առաջին կարևոր հանգամանքը բառի *ճիշտ արտաբերումը* կամ *գրությունն* է (նայած թե խոսքը բանավոր է, թե՞ գրավոր): Կարող է թվալ, որ բառի հնչյունական կազմի կամ գրության աղավաղումը բառագործածությանը չի առնչվում, սակայն այդ աղավաղումն էլ հանգեցնում է բառագործածության սխալի և ահա թե ինչու: Օրինակ՝ երբեմն *ներողություն* բառի փոխարեն գործածում են *ներեղություն*-ը, *ուղարկել*-ի փոխարեն՝ *ուղղարկել*-ը և այլն: Այսինքն՝ տվյալ դեպքում գործածում են ոչ թե անհրաժեշտ բառը (*ներողություն*, *ուղարկել*), այլ մեկ

¹ Պողոսյան Պ. (1990): Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, հ. 1, ԵՊՀ հրատ., էջ 211:

² Հարությունյան Հ. (1986): Գեղարվեստական խոսք, «Սովետական գրող» հրատ., Եր., էջ 86:

ուրիշ միավոր, թեկուզ այդ բառի աղավաղված ձևը: Ստացվում է, որ սա էլ է բառագործածության սխալ, քանի որ անհրաժեշտ բառն այնուամենայնիվ չի գործածվել, թեև խոսք կազմողն իր կարծիքով ընտրել է հենց այդ բառը:

Ճիշտ բառընտրության մյուս նախապայմանը *խմաստային համապատասխանությունն* է, որի հիմքը բառիմաստի իմացությունն է: Այսինքն, եթե խոսք կազմողը ցանկանում է անվանել որևէ առարկա, գործողություն, հատկանիշ և այլն, պետք է ընտրի այն բառը, որն արտահայտում է անհրաժեշտ իմաստը: Իմաստով չհամապատասխանող բառեր գործածվում են այն դեպքում, երբ խոսողը չգիտի բառի արտահայտած իմաստը կամ իմաստները և նրբիմաստները: Այսինքն՝ նա գործածում է որևէ բառ՝ նրան վերագրելով այնպիսի իմաստ, որն այդ բառը չի արտահայտում: Այսպիսի սխալը կարող է առաջացնել իմաստի խաթարում, անտրամաբանականություն և այլն: Բառիմաստի չիմացությունից է լինում նաև հարանունների շփոթությունը, հոմանշային շարքի անդամի սխալ ընտրությունը: Այս գործոնները (հոմանիշ կամ հարանուն լինելը) մեծացնում են սխալվելու հավանականությունը, սակայն բոլորն էլ ըստ էության բառիմաստի չիմացության հետևանք են՝ տարբեր պատճառներով, ուստի կարելի է ներառել բառագործածության մեկ չափանիշի՝ *խմաստային համապատասխանության* խախտման մեջ, թեև դրանք երբեմն ներկայացվում են որպես սխալ բառագործածության տարբեր դրսևորումներ: Ավելի հանգամանորեն անդրադառնանք թվարկվածներին:

Ինչպես ասվեց, խոսողը կարող է չիմանալ բառի իմաստը և այն գործածել մի իմաստով, որն իր կարծիքով արտահայտում է այդ բառը, սակայն լսողները (ընթերցողները), եթե գիտեն գործածվող բառի իմաստը, այն կընկալեն իրենց հայտնի իմաստով, և խոսքի բովանդակությունը կխաթարվի: Երբեմն դա լինում է բառընտրության ոչ թե անհատական սխալ, այլ տարածված: Օրինակ՝ *ստեպ-ստեպ* բառը նշանակում է *հաճախ*, բայց երբեմն հանդիպում է սխալ կիրառությանը՝ *հազվադեպ* իմաստի վերագրմամբ: Կամ *մեղանչել* բառը, որը նշանակում է *մեղք գործել*, գործածվում է *մեղա գալ*, *ներողություն խնդրել* իմաստով: Հր. Աճառյանը բառիմաստի փոփոխությունը քննելիս, ի թիվս այլ օրինակների, բերում է նաև հետևյալը. «Շատերը *կոնկրետ* բառի իմաստը չգիտեն և կարծում են, որ նշանակում է «համառոտ» (խոսքի համար): Մինչև անգամ մեր համալսարանի մի ուսանող մի օր ասաց ինձ. «Երևանից մինչև Քանաքեռ յոթը կիլոմետր է, բայց կոնկրետ ճանապարհ էլ կա, որ հինգ կիլոմետր է»³:

Մի բառի իմաստի վերագրում մյուսին, հետևաբար և գործածում մյուսի փոխարեն հաճախ լինում է հարանունների դեպքում: Հարանունները ձևով նման բառեր են, և այդ հանգամանքը մեծացնում է հարանունային շարքի անդամների շփոթությունը՝ *արհեստ-արվեստ*, *հասկացություն-հասկացողություն*, *պահպանել-պաշտպանել* և այլն:

³ Աճառյան Հր. (2005): Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի համեմատությամբ 562 լեզուների, հավելյալ հատոր, ԵՊՀ հրատ., Եր., էջ 17:

Հոմանիշներն էլ իմաստով մոտ բառեր են, և այդ հանգամանքը ևս, ինչպես ասվել է, կարող է դառնալ բառագործածության սխալի պատճառ, քանի որ խոսողը երբեմն կարող է չիմանալ իմաստային նրբերանգները և կատարել հոմանշային շարքի անդամի ոչ ճիշտ ընտրություն: Հոմանշային շարքի անդամներից պետք է ընտրել տվյալ խոսքաշարին իմաստով (նաև մյուս հատկանիշներով, որոնց կանոնադրականք) համապատասխանողը: Բերենք մամուլից քաղված մի քանի օրինակ. «Բախվելով հողաթմբին՝ մեքենան *ճախրել է* (փոխ. *թռել է*) մոտ տասնհինգ մետր և ընկել առվի մեջ»: «Ձեր դեմքի վրա եղած խալերի *վայրը* (փոխ. *տեղը*) կարող է ինչ-որ բաներ հուշել բնավորության մասին»:

Ճիշտ ընտրված բառը նաև պետք է չառաջացնի *իմաստի երկվություն*: Երկվությունը (ամֆիբոլիա) վերը նշվածներից տարբերվում է այն բանով, որ լսողները բառը կարող են ընկալել թե՛ խոսողի նկատի ունեցած իմաստով, թե՛ այլ իմաստով, մինչդեռ վերը թվարկված դեպքերում բառերը միայն ուրիշ՝ ոչ անհրաժեշտ իմաստով կընկալվեն: Ուրեմն, եթե նույնիսկ ընտրված է անհրաժեշտ բառը, սակայն կարող է խոսքաշարում իմաստի երկվություն առաջացնել, ապա կարելի է ասել, որ, այնուամենայնիվ, բառը լիարժեք ճիշտ ընտրված չէ: Իմաստի անհստակությունը քննելիս Հ. Աճառյանն անդրադառնում է նաև երկվության խնդրին՝ բերելով օրինակներ, որոնցից մեկը վերաբերում է հենց իր խոսքին: Նա գրում է. «Իմ այս աշխատության մեջ մի տեղ գրել էի «հինը նորից է հանում», որով ուզում էի ասել, թե «հին բառը նոր բառից է հանում», բայց զգացի, որ խոսքը երկդիմի է, և ընթերցողը պիտի հասկանա «հինը դարձյալ է հանում», երկդիմության առաջը առնելու համար փոխեցի *հին բառերը նորերից է հանում*, այլևս երկդիմություն չկար: Ամեն հեղինակ պարտավոր է զգուշանալ և որևէ հնարավոր ձևով խուսափել նման երկդիմի ձևերից»⁴:

Անհրաժեշտ է նաև նկատի ունենալ բառի *համատեքստային* իմաստը: Բառերը տարբեր խոսքաշարերում կարող են տարբեր իմաստներ արտահայտել: Դա առաջին հերթին վերաբերում է բազմիմաստ բառերին ու դարձվածային միավորներին: Օրինակ՝ *զլխին տալ* նշանակում է 1. *զլխին հարվածել*, 2. *ճնշել*, 3. *ողբալ*, 4. *զղջալ*, 5. *ափսոսալ*⁵: Խոսքաշարի իմաստից է պարզ դառնում, թե կապակցությունը որ իմաստով է գործածվել: Եթե ընտրվել է այնպիսի բառ կամ դարձվածային միավոր, որը տվյալ խոսքաշարում այլ իմաստով է ընկալվում, մինչդեռ խոսողը չէր ցանկանում այդ իմաստն արտահայտել, ուրեմն սխալ բառընտրություն է կատարվել:

⁴ Աճառյան Հր. (1955): Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի համեմատությամբ 562 լեզուների. Ներածություն, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Եր., էջ 343:

⁵ Տե՛ս Սուքիասյան Ա., Գալստյան Ս. (1975): Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան, ԵՊՀ հրատ., Եր., էջ 149:

Հնարավոր է նաև, որ անգամ բառի շարադասության փոփոխությունը փոխի բառիմաստը. «...կոչեցյալ՝ նախադաս նշանակում է «հռչակավոր, հենց այդ բանի համար կանչված», ինչպես՝ *կոչեցյալ բժիշկ Կարապետյանը...* հետադաս «անունով միայն, անարժեք»՝ *բժիշկ կոչեցյալ Կարապետյանը*»⁶: Բառն իմաստային առումով ճիշտ է ընտրված այն դեպքում, եթե կառույցում արտահայտում է հենց այն իմաստը, որն անհրաժեշտ է:

Ճիշտ բառընտրությունը պայմանավորվում է նաև *իրադրության համապատասխանությամբ*, այսինքն՝ խոսողը պետք է ընտրի տվյալ իրադրությանը համապատասխան բառեր: Հր. Աճառյանը գրում է. «Ձիապանը, խոսելիս, երբ ասում է «անասունս», հասկանում ենք «ձի», իսկ երբ հողագործն է ասում, հասկանում ենք «եզ»»⁷: Երբեմն բառը կարող է իմաստով և ոճով համապատասխանել խոսքաշարին, բայց անհամապատասխան լինել իրադրայնորեն: Իրադրությունը այն պայմանների ամբողջությունն է, որում իրականանում է հաղորդակցումը: Հետևաբար իրադրությունը ձևավորվում է մի շարք հանգամանքներով: Խոսողը պետք է հաշվի առնի լսարանի տարիքային, կրթական, հոգեբանական, ազգային, կրոնական, մշակութային և մյուս հատկանիշները, ինչպես նաև հաղորդակցման տեղը և ժամանակը: Այս համանգամանքները հաշվի չառնելու դեպքում ընտրված բառը կարող է հասկանալի չլինել կամ ընկալվել որպես վիրավորական, անտեղի, անհեթեթ և այլն: Օրինակ՝ ոչ մասնագետին մասնագիտական նեղ բառապաշարով ինչ-որ բան բացատրելը ճիշտ չէ: Գ. Վահանյանը բառագործածության համապատասխանությունը քննելիս անդրադարձել է. Թումանյանի ստեղծագործություններից մի քանիսում գործածված *մնալ* բառին: Գ. Վահանյանը նշում է, որ Հ. Թումանյանը *մնալ* բառը «սպասել» իմաստով հաջող կիրառել է «Անուշ» պոեմում.

Մնում էր յարին,

Ու չեկավ նա տես:

Իսկ «Գետակը» մանկական բանաստեղծության մեջ *մնալ* բառի՝ «սպասել» իմաստով կիրառությունը Գ. Վահանյանը պատճառաբանված ու հաջող չի համարում թերևս այն պատճառով, որ մանուկներին կարող է հասկանալի չլինել.

Ցածն էլ հովտում

Անուշահոտ,

Ինձ են *մնում*

Ծաղիկ ու խոտ,

Հոգնած-ծարավ

Տավար ու հոտ⁸:

⁶ Աճառյան Հր. (2005), էջ 41:

⁷ Նույն տեղում, էջ 40:

⁸ Տե՛ս Վահանյան Գ. (1956): Հայոց լեզվի ոճաբանության ձեռնարկ, Եր., էջ 15:

Կամ տվյալ իրադրությունում սովորաբար կիրառվող բառի փոխարեն այլ բառի գործածությունը ընդունելի չէ, եթե նույնիսկ բառը իմաստով և ոճականորեն համապատասխանում է խոսքին: Օրինակ՝ մարդու մահվան վերաբերյալ լուրը պաշտոնական հաղորդագրություններում ընդունված է հայտնել *կյանքից հեռանալ* կապակցությամբ, այլ ոչ թե *մահանալ* բառով, որը գրական ոճի է, բայց իրադրայնորեն համապատասխան չէ:

Ճիշտ բառընտրության մյուս պայմանը *խոսողի համապատասխան վերաբերմունքի* արտահայտումն է: Հայտնի է, որ բառերի միջոցով արտահայտվում է նաև որոշակի վերաբերմունք: Օրինակ՝ որևէ մարդու *ճաշակի՛ր, վայելի՛ր, կե՛ր* կամ *լափի՛ր* ասելով՝ խոսողն արտահայտում է տարբեր վերաբերմունքներ: Եթե նա չի ցանկանում վիրավորել, բայց գործածում է *լափի՛ր* բառածևը, ուրեմն բառընտրությունը սխալ է կատարել, և հակառակը. եթե վիրավորելու ցանկություն կա, բայց գործածվել է ոչ վիրավորական բառ, ապա բառընտրությունը դարձյալ ճիշտ չէ: Խոսք կազմողը պետք է ընտրի իր նպատակն ապահովող բառը: Հեղինակները փոփոխում, ուղղում, հղկում են խոսքը, մինչև որ գտնեն իրենց կարծիքով անհրաժեշտ բառը, և դա երբեմն տարիներ է տևում (հիշենք գեղարվեստական տարբեր ստեղծագործությունների մշակման օրինակները): Համապատասխան վերաբերմունք արտահայտելու համար անհրաժեշտ է ընտրություն կատարել հոմանշային շարքերի անդամների, բառապաշարի տարբեր շերտերի, հայերեն և օտար բառերի, ինչպես նաև այլ միավորների միջև: Օտար բառերի կիրառության վերաբերյալ Հր. Աճառյանը գրում է. «Օտար բառերը, իբրև անսովոր, իմաստի սաստկություն են ստացել. հայ. երբ ասում ենք *հարց, խնդիր*, կամ ռուս. *вопрос, задача*, սրանք այնքան ուժեղ չեն երևում, բայց երբ ասում ենք ֆրանս. *Problème*, իմաստը սաստկանում, բարձրանում է, դառնում է *դժվարին, անլուծելի խնդիր*, մինչդեռ ֆրանսերենում այդպես չէ: Սրա համար է, որ բազմաթիվ նախատական բառեր մուտք են գործել մեր լեզվի մեջ, իբրև ավելի ուժեղ, քան մեր սովորական բառերը, ինչպես՝ ռուս. *նախալ, պաղլեց, սվոլըչ, միրզավեց* և նմանները»⁹: Հր. Աճառյանի այս դիպուկ դիտարկմանը հավելենք, որ նշված բառերի մեծ մասն առաջին հերթին գործածվում է խոսակցական լեզվում:

Վերաբերմունքի դրսևորման և ընկալման համար կարևոր են նաև *համատեքստն* ու *իրադրությունը* (տե՛ս վերը), քանի որ նույնիսկ դրական իմաստով բառը որոշակի համատեքստում կարող է հեգնական կամ բացասական երանգով ընկալվել: Գրավոր խոսքում նման բառերն առանձնացվում են չափերտներով, իսկ բանավոր խոսքում՝ արտաբերման եղանակով (տոն, հնչերանգ և այլն), օրինակ՝ «Այո՛, նա շա՛տ *խելոք*» մարդ է»: Ինչպես տեսնում ենք, վերաբերմունքի արտահայտումը պայմանավորվում է մի քանի հանգամանքով, և ճիշտ բառընտրություն կատարելու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել բոլորը:

⁹ Աճառյան Հր. (2005), էջ 53:

Ճիշտ բառընտրություն կատարելու համար հարկավոր է հաշվի առնել նաև **բառերի զուգակցելիությունը**։ Ինչպես նշում է Յու. Ավետիսյանը. «Բառի խոսքաշարային ավանդական առնչությունների նկատմամբ անուշադրությունը կարող է առիթ տալ բառի իմաստային աղավաղումների, հետևաբար նաև ոչ ճիշտ ընկալումների։ Իր հերթին բառի իմաստային և ձևային յուրահատկությունների անտեսումը հանգեցնում է բառերի կապակցական անճշտությունների։ Օր.՝ «գործավարության **վարման** մասին», «գործավարություն **կատարել**» կապակցություններում ընդգծված բառերը իրենց տեղում չեն. զբաղեցնում են **կազմակերպել** և **իրականացնել** բառերի տեղը՝ «գործավարության **կազմակերպման** մասին», «գործավարություն **իրականացնել**»¹⁰։ Երբեմն նույնիսկ իմաստով շատ մոտ բառերը կարող են զուգակցելիության տարբեր դրսևորումներ ունենալ։ Օրինակ՝ հայտնի է, որ շատ գոյականների (հատկապես նյութի անվանումների) բացառական հոլովածը որոշային կիրառության դեպքում իմաստով գրեթե համարժեք է այդ գոյականներից *-ե, -յա* վերջածանցներով կազմված հարաբերական ածականներին, ինչպես՝ *փայտից-փայտե-փայտյա, երկաթից-երկաթե-երկաթյա* և այլն։ Բայց որոշ կապակցություններում այդպիսի բառերը, չնայած իմաստային մերձությանը, չեն փոխարինում միմյանց, քանի որ տարբեր զուգակցելիություն ունեն։ Օրինակ՝ *կաշվե իրեր* կապակցությունը ճիշտ է, սակայն *բնական կաշվե իրեր* կապակցությունն ընդունելի չէ, քանի որ *բնական* բառը *կաշվե* ածականի համար լրացում չի դառնում, մինչդեռ *բնական կաշվից իրեր* կապակցությունը ճիշտ է, քանի որ *կաշվից* գոյականը կարող է ստանալ *բնական* լրացումը։ Կամ *ներեցե՛ք* և *ներե՛ք* բառաձևերը նույնիմաստ են, սակայն որոշ կիրառություններում փոխադարձ փոխարինելի չեն։ Օրինակ՝ որևէ մեկին որևէ խնդրանքով դիմելիս ընդունված է գործածել *ներեցե՛ք*-ը՝ «-Ներեցե՛ք, ինչպե՛ս գնամ այդ թանգարան»։ Խոսակցական լեզվում այս գործառնությունը հաճախ կիրառվում է նաև ենթադրական եղանակի բայաձևը՝ *կներե՞ք*, որն այս կիրառությամբ առանձնանում է, քանի որ նման կապակցություններում այլ բայերի ենթադրականի ձևեր հրամայականի փոխարեն ընդունված չէ գործածել։

Բառերի զուգակցելիության վրա ազդում են բառերի նրբիմաստները և լեզվական ավանդույթը, որը երբեմն դժվար է մեկնաբանել։ Հր. Աճառյանը գրում է. «Ոճերն ու բառերն էլ կարող են լինել սխալ ու անտրամաբան. օրինակ՝ գրաբար ասվում է **գան ըմպել**, որ է աշխ.՝ **ծեծ ուտել**..., բայց ծեծը ոչ կուտեն և ոչ էլ կխմեն»¹¹։ Իհարկե, հատկապես գեղարվեստական ստեղծագործություններում երբեմն հնարավոր են ոչ օրինաչափ, անսովոր զուգորդումներ, բայց դրանք պետք է ոճական-կիրառական տեսանկյունից արդարացված լինեն։ Ոճական նպատակներով կառուցված անհամատեղելի կապակցություններ են

¹⁰ Ավետիսյան Յու., Մարգարյան Ա., Թեյյան Լ. և ուրիշներ (2019)։ Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, «Զանգակ» հրատ., Եր., էջ 53-54։

¹¹ Աճառյան Հր. (2005), էջ 116։

նրբաբանությունները (օքսիմորոն), օրինակ՝ *մեծ երեխա, տխուր ուրախություն*: Պ. Պողոսյանն այսպես է սահմանում. «Նրբաբանությունը փոխակերպության այն տեսակն է, որն առաջանում է երկու միմյանց ժխտող ու հակադիր հասկացությունների կապակցությամբ: Սակայն ամեն մի միմյանց ժխտող ու հակադիր հասկացությունների պատահական զուգորդում չի կարող դառնալ նրբաբանություն: Նրբաբանություն է առաջանում, երբ իմաստով միմյանց ժխտող բառ-հասկացություններն ընտրվում են այնպես, որ դրանց զուգորդումով արտահայտվի իմաստալից գաղափար»¹²:

Բառը խոսքաշարին պետք է *համապատասխանի* նաև *ոճականորեն*: Եթե նույնիսկ բառն իմաստով համապատասխանում է համատեքստին, արտահայտում է անհրաժեշտ վերաբերմունքը, կարող է ոճականորեն անհամապատասխան լինել, հետևաբար և ոչ ճիշտ ընտրված: Ոճական համապատասխանությունն առաջին հերթին գործածված բառի համապատասխանությունն է գործառական ոճին (բայց ոչ միայն): Օրինակ՝ տեղեկանքներում ընդունված է կիրառել հետևյալ ձևակերպումը. «Տրվում է առ այն»: Եթե գրվի «Տրվում է այն բանի համար», ապա մոտավորապես նույն իմաստը կարտահայտվի, սակայն գործածված կապակցությունը չի համապատասխանի պաշտոնական/վարչական ոճում ընդունվածին, հետևաբար ճիշտ ընտրված չի լինի: Նույն ձևով՝ *ի կատարումն – կատարման համար*: Գեղարվեստական խոսքում համապատասխանության խնդիրն ավելի լայն դրսևորումներ ունի:

Ոճական առումով համապատասխանությունը ներառում է ոչ միայն բառի համապատասխանությունը գործառական ոճին, այլև համապատասխանությունը խոսքաշարին: Հետևաբար գեղարվեստական խոսքում բառը պետք է համապատասխանի նաև գեղարվեստական պատկերին: Հ. Թումանյանի պոեզիայում բառընտրությանն առնչվող խնդիրները քննելիս Ջ. Ավետիսյանը գրում է. «Բառի՝ միտք ու զգացմունք արտահայտելու կարողությունը, սակայն, դրսևորվում է միայն հեղինակային տողի ընդհանուր համատեքստում, ուրիշ այլ բառերի համագործակցության մեջ: Այս դեպքում բառի արժեքն արտահայտվում է ոչ միայն նրա իմաստային դերով, այլև հեղինակային միտքը պատկերող բառային խմբում գրաված տեղով»¹³: Իհարկե, ինչպես նշվել է, հնարավոր է նաև սուբյեկտիվ գնահատում այն մասին, թե որքանով է հեղինակին հաջողվել գտնել ամենատեղին, բոլոր առումներով ամենահամապատասխան բառը: Հիշենք Հ. Թումանյանի «Շունն ու Կատուն» ստեղծագործությանը վերաբերող հայտնի փաստը, որի մասին Հ. Թումանյանը գրել է Յ. Խանզադյա-

¹² Պողոսյան Պ. (1991): Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, հ. 2, ԵՊՀ հրատ., Եր. էջ 77:

¹³ Ավետիսյան Ջ. (1968): Բառընտրությունը և բառօգտագործումը Թումանյանի պոեզիայում // Պատմա-բանասիրական հանդես, համար 3, էջ 169:

նին ուղղված նամակում. «Շունն ու Կատուն» եթե իմ առաջին գրքում (Մոսկվայի) չկա՝ պատճառը հանգուցյալ Արասխանյանի զարմանքն է, որ նա հայտնեց ինձ 1889 թվականին, երբ տարա նրա «Մուրճում» տպագրելու: Կարդաց, շատ զարմացավ և հարցրեց, թե՝ ասացե՞ք խնդրեմ՝ Շուն ու Կատու և բանաստեղծություն, սրանք ինչ կապ ունեն իրար հետ, էն էլ էս տեսակ վայրենի լեզվով»¹⁴: Ինչպես հայտնի է, «վայրենի լեզվով» գրված այդ բալլադը հայ գրականության ամենահայտնի ստեղծագործություններից է: Թեև հնարավոր է նաև այսպիսի սուրբեկտիվ գնահատական (ոչ միայն բառընտրության վերաբերյալ), սակայն ժամանակն ի վերջո ցույց է տալիս, թե ստեղծագործությունը որքանով է հաջողված: Նշենք նաև, որ Հ. Թումանյանն անընդհատ մշակել է իր մի շարք ստեղծագործություններ, որոնց թվում նաև «Շունն ու Կատուն»: Ինչպես նշվում է այս ստեղծագործությանը վերաբերող ծանոթագրությունում. «Առհասարակ, շուրջ երեսուն տարի, ժամանակ առ ժամանակ Թումանյանն անդրադարձել է այս երկին, կատարել փոփոխություններ և շտկումներ»¹⁵:

Գեղարվեստական խոսքում անհատական ոճը թերևս ամենացայտուն դրսևորումն ունի, ուստի բառընտրությունն է՝ լավելի բազմազան է ու տարաբնույթ, իսկ դրա լավ կամ վատ լինելը պայմանավորվում է հեղինակի վարպետությամբ: Հր. Աճառյանը գրում է. «Մի դաշտ կա միայն, ուր անհատական կամքը ազատ է ամեն կամայականության, նույնիսկ ամեն սանձարձակության. դա է գրականության դաշտը: Այստեղ ահա կատարվել ու կատարվում են ամեն տեսակի ձևափոխություններ լեզվի վերաբերմամբ՝ սկսած ամենից ավելի գնահատելի ու քաջալերելի ձևերից, մինչև ամենաանպիտան անճոռնիությունները: Այստեղ գրագետը ազատ է իր գրչի ծայրից դուրս վտարելու ամեն մի խժաբանություն, օտար կամ եկամուտ ձև, և ընտրելու, ընդունելու և ստեղծագործելու ամենից գեղեցիկ, ամենից ներդաշնակ բառերը, ամենից գունագեղ դարձվածները, ամենից հարազատ ու նկարեն ոճերը: Այստեղ գրագետը ազատ է նույնպես հնարելու բոլորովին այլանդակ, անհասկանալի, իրականության մեջ անգո և լեզվի ոգուն անհարազատ ձևեր»¹⁶: Այդ «հնարած» ձևերի՝ հեղինակային նորաբանությունների կիրառությունը ևս պետք է համապատասխանի բառագործածության ընդհանուր սկզբունքներին: Անհաջող նորաբանության կիրառումն էլ ոչ ճիշտ բառընտրություն է, քանի որ հեղինակը նախընտրել է գործածել ոչ թե եղած որևէ բառ՝ այդ բառը համարելով անհամապատասխան, այլ ստեղծել է իր նախընտրած բառը: Եթե նորաբանությունը հաջողված է, ուրեմն բառընտրությունն էլ ճիշտ է: Իհարկե, այս դեպքում դարձյալ գնահատողի վերաբերմունքը սուբյեկտիվ կարող է լինել, սակայն

¹⁴ Թումանյան Հ. (1990): Երկերի լիակատար ժողովածու (10 հատորով), ՀԳՀ հրատ., Եր., էջ 549:

¹⁵ Նույն տեղում:

¹⁶ Աճառյան Հր. (1955), էջ 439:

մասնագիտական կարծիքն ու ժամանակը կարծես թե աստիճանաբար հստակեցնում են նորաբանության հաջողված կամ անհաջող լինելը: Հր. Աճառյանը գրում է. «Անհատական կամքի մի այլ ձև է մութ ու խրթին գրելու արվեստը, որ ունեցել են զանազան հեղինակներ ամեն ազգի մեջ: Հայոց մեջ այս կարգի հին գրողների մասին խոսել ենք վերը (Մագիստրոս): Մեզ մոտ նոր ժամանակներում էլ եղել են այսպիսի մութ գրողներ, թեև ոչ այս աստիճան: Օրինակ՝ արևմտահայերից կարելի է հիշել Եղիա Տեմիրճիպաշյանին, որ կեղծ գեղեցկություն սարքելու մտադրությամբ մերթ շարադասության անսովոր մի ձև էր գտնում, մերթ անհասկանալի մի բառ թխում»¹⁷: Ի թիվս այլ օրինակների՝ Հր. Աճառյանը բերում է նաև Ե. Տեմիրճիպաշյանի գործածած *երկնօձահանգետ* բառը, որը հեղինակը գործածել է *կայծակնանման* իմաստով (կայծակ՝ երկնային օձ): Նույնիսկ դիպվածային կիրառությամբ բառերը, որոնք համագործակցական դառնալու հավակնություն չունեն, պետք է արդարացված լինեն և համապատասխանեն բառնորության ընդհանուր սկզբունքներին, եթե անգամ բառակազմորեն ճիշտ են: Ինչպես նշում է Հր. Աճառյանը մի շարք ճիշտ ու անհրաժեշտ բառեր քննելուց հետո. «Սրանց հակառակ, արվեստական բնույթ է կրում հայերենի բարդությանց մի սովոր մասը. ինչ. *դամբարապայծառ, լուսաջահայեղ, կայծակնաճաճանչեցուցեալ* և նման ճամբարակ բառեր, որոնցով հեղինակները ուզում էին իրենց գրվածքներին ուժ և ազդեցություն տալ»¹⁸:

Ոճական *համապատասխանությունից* պետք է տարբերակել **ոճական ճիշտ կիրառությունը**: Ոճական տարբեր հնարներ ստեղծելիս հեղինակը պետք է կարողանա գտնել ու կիրառել այն բառը, որն այդ հնարը ճիշտ է ձևավորում: Օրինակ՝ *բաղաձայնությ* ստեղծելիս հեղինակը նույնիմաստ բառերից ընտրում է այն, որում կա(ն) խոսքաշարում կրկնվող բաղաձայն(ներ)ը, թեև այլ բառեր ևս իր մյուս հատկանիշներով (իմաստ, ոճական և իրադրային համապատասխանություն և այլն) կարող էին գործածվել: Օրինակ՝ Վ. Տերյանը «Շշուկ ու շրշուն» բանաստեղծության մեջ ստեղծել է «Աշնան մշուշում՝ շշուկ ու շրշուն» բաղաձայնությ պարունակող տողը¹⁹: Եթե *շրշուն*-ի փոխարեն գործածվեր *խշշուն* բառը, այն տաղաչափորեն և ոճականորեն, մասամբ էլ իմաստով կհամապատասխաներ, և նույնիսկ բաղաձայնությն էլ կպահպանվեր, քանի որ դարձյալ երկու շ հնչյուն կլիներ, բայց Վ. Տերյանն ընտրել է *շրշուն*-ը, որով նախ բաղաձայնությն ավելի ցայտուն է, քանի որ շ-ն բառասկզբում է, ինչպես *շշուկ*-ում, բացի դրանից՝ շրշունն ավելի մեղմ, ցածր ձայն է և ավելի մոտ

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 439:

¹⁸ Աճառյան Հր. (1957): Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի համեմատությամբ 562 լեզուների, հ. 3, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Եր., էջ 139:

¹⁹ Տե՛ս Տերյան Վ. (1960: Երկերի ժողովածու (3 հատորով), «Հայպետհրատ», Եր., էջ 189:

է շշուկին: Այսինքն՝ բառը ճիշտ է ընտրվել բոլոր չափանիշներով: Անձնավորում, մակդիր, համեմատություն և ոճական այլ հնարներ ստեղծելիս հեղինակը փնտրում է այն բառը, որը ոչ միայն ոճական մյուս հատկանիշներով կհամպատասխանի, այլև ճիշտ կձևավորի ոճական անհրաժեշտ հնարը:

Չափածո խոսքի դեպքում ավելանում է բառընտրության ևս մեկ չափանիշ՝ **բառի տաղաչափական համապատասխանությունը**: Բացի մյուս չափանիշներից՝ անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, թե որքանով է տվյալ բառը հնարավորություն ստեղծում ապահովելու ստեղծագործության ռիթմականությունն ու հանգավորումը: Ջ. Ավետիսյանն այս խնդրի մասին գրում է. «Բառի տեսակարար կշիռը է՛լ ավելի է մեծանում չափածո խոսքում: Այստեղ հաշվի են առնվում ոչ միայն բառի իմաստն ու գրաված դիրքը, այլև քերականական ճկունությունը, չափը, ֆոնետիկան, հանգը: Վերջինս կարևոր է բանաստեղծի համար: Հաճախ լինում է այնպես, որ ընտրված բառը իմաստային առումով բանաստեղծական տողի համար խիստ դիպուկ է, մինչդեռ չի հանգավորվում. այն դառնում է անօգտագործելի»²⁰: Տաղաչափական խնդիրները երբեմն մղում են այն բանին, որ հեղինակները փոքր-ինչ ձևափոխում են բառերը՝ հնչյուններ կամ ածանցներ ավելացնելով, կամ կազմում են նոր բառեր, գրում են գաղտնավանկի *բ*-ն, որ այն ավելի ուժգին արտաբերվի, գործածում են քերականական ոչ օրինաչափ կամ հնացած ձևեր, օտար բառեր և այլն: Պ. Շարաֆխանյանը գրում է. «Օտար բառերի գործածություններ եղել են նաև միջնադարյան բանաստեղծության մեջ՝ Ֆրիկի, Կ. Երզնկացու և ուրիշների չափածո երկերում: Կ. Երզնկացու տողերում գործածված օտար բառերի գրեթե կեսը հանգերի մեջ է»²¹: Ինչպես տեսնում ենք, խոսքի չափածո լինելն էապես ազդում է բառընտրության վրա և երբեմն կարող է մղել անհաջող բառընտրության: Պ. Շարաֆխանյանը օրինակ է բերում Վ. Տերյանի հայտնի տողերը.

Միրում եմ այդ անվրդով
Մառնությունը Ձեր սրտի,
Եվ չեմ ուզում իմ վշտով
Հուզել վիշտ Ձեր **հուռթի**:

Ապա հավելում է. «**Հուռթի** (գրաբարում՝ *յուռթի*) բառը նշանակում է ջրով ուռճացած, արգավանդ, պտղաբեր, բերրի և մեր հին ու նոր լեզուների մեջ գործածվում է որպես ածական այնպիսի թանձրացական գոյականների, ինչպիսիք են՝ հողը, երկիրը, արտը, պարտեզը և այլն: Բայց **վիշտ** բառի համար որպես ածական՝ «վիշտը Ձեր հուռթի», տեղին չէ նույնիսկ փոխաբերական իմաստով: Կարելի է մտածել, որ այդ բառը հիշյալ բանատողում գործածված է մի նոր նշանակությամբ՝ գուցե մեծ, անսահման, և կամ պետք է ընդունել, որ սոսկ

²⁰ Ավետիսյան Ջ. (1968), էջ 169:

²¹ Շարաֆխանյան Պ. (2005): Հանգաբանություն, ԵՊՀ հրատ., Եր., էջ 162:

հանգի համար գործածված մի պատահական բառ է, որ չի պատշաճում տվյալ նախադասության բովանդակությանը»²²:

Երբեմն էլ օտար բառերի, հնաբանությունների գործածությունը կարող է ինքնանպատակ լինել: Հր. Աճառյանը բառաքնություն կատարելիս մի ատիթով գրում է. «Այժմ այդ բառը (պսեմ) գոյություն չունի ոչ մի բարբառում, մեր գրական հայերենն էլ չի գործածում: Գտնվել է միայն մի խելոք անձ, որ «Մասիս» ամսաթերթում 90-ական թվերին հրատարակել է երեք տնից բաղկացած մի ոտանավոր, որի առաջին տունը վերջանում է *վսեմը* բառով, երկրորդը՝ *նսեմը*, երրորդը՝ *պսեմը*: Բանաստեղծը գրել է անշուշտ այս ոտանավորը ցույց տալու համար բոլորին, թե գիտե այդ *պսեմ* բառը, որ, իհարկե, Առձեռն բառարանում է տեսել»²³: Հետևաբար, թեկուզ տաղաչափական նպատակներով քերականական ոչ օրինաչափ կամ հնացած ձևերի, օտար բառերի և այլ միավորների գործածումը պետք է արդարացված լինի:

Բառընտրության մյուս չափանիշը *տեղինությունը* կամ *անհրաժեշտությունն* է: Պետք է խուսափել ավելորդ բառեր կիրառելուց: Ինչպես գրում է Հ. Հարությունյանը. «Գրողի համար ամեն մի ավելորդ բառ մոտավորապես նույնն է, ինչ դերասանի համար ավելորդ շարժումը, երաժշտի համար՝ ավելորդ ձայնը, նկարչի համար՝ ավելորդ գույնն ու վրձնահարվածը»²⁴: Ինքնին «մակաբույծ» բառեր չկան: Ցանկացած բառ կարող է վերածվել «մակաբույծ» բառի, եթե անտեղի է կիրառվել: Բայց ինչպե՞ս որոշել բառի ավելորդությունը: Բառերի գործածության տեղինությունը որոշելը թերևս բառագործածության գնահատման ամենաբարդ խնդիրն է: Կան հավելումով ձևավորվող ոճական մի շարք հնարներ, օրինակ՝ *կրկնություն*, *կրկնապատկություն*, *երկրորդում*, *բաղիյում*, *բազմաշաղկապություն* և այլն²⁵: Այս հնարներում լինում են տարբեր ձևերով ու նպատակադրումներով կրկնվող բառեր կամ կապակցություններ, սակայն դրանք ավելորդ չեն համարվում, քանի որ հեղինակը դիտավորյալ, նպատակային է կրկնել որևէ միավոր: Ավելորդաբանության դեպքում կիրառությունը դիտավորյալ չէ:

Բառի կամ կապակցության ավելորդությունը հիմնականում դրսևորվում է մի քանի ձևով:

Ա) Ավելորդ համարվող միավորի իմաստն արտահայտվում է այլ բառի մեջ եղած արմատով կամ ածանցով, օրինակ՝ *նարնջագույն գույնի պայուսակ* (փոխ.՝ *նարնջագույն պայուսակ*), *նախօրոք նախազգալ* (փոխ.՝ *նախազգալ*), *իր ինքնակենսագրությունը* (փոխ.՝ *ինքնակենսագրությունը*): Սա համարվում է

²² Նույն տեղում, էջ 163:

²³ Աճառյան Հր. (2005), էջ 151:

²⁴ Հարությունյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 130:

²⁵ Տե՛ս Պողոսյան Պ. (1991), հ. 2, էջ 102-128:

կրկնաբանություն (տավտոլոգիա²⁶): Որոշ դեպքերում կրկնաբանությունն ընդունելի է համարվում, օրինակ՝ իրավական փաստաթղթերում՝ իմաստի լիակատար պարզությունն ու ճշգրտությունն ապահովելու համար:

Բ) Ավելորդ համարվող միավորի իմաստն արտահայտվում է այլ բառի քերականական ձևությամբ, օրինակ՝ *մենք գնացինք* (*գնացինք* բայի վերջավորությունն արտահայտում է առաջին դեմքի հոգնակի թվի իմաստ, ուստի հասկանալի է, որ ենթական պետք է լինի *մենք*-ը):

Գ) Ավելորդ համարվող միավորի իմաստն արտահայտվում է այլ բառի իմաստով: Սա համարվում է *պլեննազմ*՝ իմաստի կրկնություն, օրինակ՝ *շտապ կերպով գնալ* (փոխ.՝ *շտապ գնալ*), *նորից կրկնել* (փոխ.՝ *կրկնել*), *հետ վերադառնալ* (փոխ.՝ *վերադառնալ*):

Դ) Խոսքաշարում անհարկի կրկնվում է միևնույն բառը կամ կապակցությունը, որն այդ խոսքաշարում որևէ անհրաժեշտ իմաստ չի արտահայտում: Այդպես հաճախ են գործածում *ուրեմն, դե ինչ, բնականաբար, խոսքի օրինակ, հա, իհարկե* և այլ բառեր:

Հավելումով ձևավորվող *ոճական հնարների* և *ավելորդաբանությունների* տարբերակման հիմքերից մեկը կիրառության դիտավորյալ լինելը կամ չլինելն է, և այս չափանիշով հիմնականում հնարավոր է դրանք տարբերակել իրարից: Անհամեմատ դժվար է *լեզվական հավելուրդայնությունը* և *ավելորդաբանության*՝ Բ և Գ կետերում նշված դրսևորումները տարբերակելը: Ինչպես գրում է Ա. Աբրահամյանը. «Ամբողջական տեքստի հավելուրդայնությունը (բովանդակության և արտահայտության ծավալային համապատասխանության տեսանկյունից) ևս սկզբունքորեն չափման ենթակա չէ, քանի որ չկան դրա հստակ և հաստատուն չափանիշներ: Տեքստի կամ նրա որևէ հատվածի ծավալն այս առումով որևէ դեր չի կատարում»²⁷: Խնդիրն այն է, որ խոսքում գործածվող բառերի ու կապակցությունների մի զգալի մասը հնարավոր է կրճատել, և դրանից ասվածի բովանդակությունը, արտահայտվող տեղեկությունը չեն տուժի, խոսքաշարի ընդհանուր իմաստը չի խաթարվի: Օրինակ, ինչպես նշվեց, առաջին և երկրորդ դեմքերի անձնական դերանուններով արտահայտված ենթակաները կարող են չգործածվել, քանի որ բայ-ստորոգյալի դեմքից արդեն իսկ պարզ են: Մրանց վերաբերյալ Մ. Աբեղյանը գրում է. «Հայոց լեզվի մեջ բայերի դեմքերը միշտ որոշ են. ուստի և դերանուն ենթականերն իսկապես ավելադրություններ են, քանի որ ոչնչով չեն բացահայտում բայի դեմքը. *ես գնացի* և *գնացի. դու գնացիր* և *գնացիր* իմաստով բոլորովին նույնն են: Դերանուն ենթական դրվում է սովորաբար.

²⁶ Լեզվաբանության և տրամաբանության մեջ *տավտոլոգիան* տարբեր ձևերով է ըմբռնվում և մեկնաբանվում:

²⁷ **Աբրահամյան Ա.** (2023): Իրականություն, լեզվագիտակցություն, նշան, ԵՊՀ հրատ., Եր., էջ 146:

1. Երբ հատկապես շեշտվում է բայի դեմքը, ինչպես՝ Թող նա՝ խոսի: Մե՛նք պիտի գնանք: Եվ ե՛ս երբեմն երգում էի:

2. Երբ դեմքերի փոխանակություն է լինում, ինչպես՝ Դու գնում ես, իսկ նա գալիս է»²⁸:

Նման հավելուրդային կիրառությունները ավելորդաբանություն չեն համարվում, և հենց սա էլ դժվարացնում է ավելորդաբանության և հավելուրդայնության տարբերակումը: Ժամանակակից հայերենում գործածվում են հավելուրդային բառերով շատ կապակցություններ, ինչպես՝ *վեր բարձրանալ, ցած իջնել, ցած ընկնել, բարձր բղավել, ցածր շնջալ, միրգը ծառից քաղել, երգ երգել* և այլն: Մ. Աբեղյանը կարճ անդրադարձել է նաև այսպիսի կիրառություններին: Նա գրում է. «Ավելադրությունը գեղջման.... հակառակ մի ձև է, որով խոսքի մեջ իմաստի համար ավելի բառեր են դրվում, բայց միշտ այնպես, որ խոսքին ավելի բացահայտություն, ույժ ու կենդանություն են տալիս. օրինակ՝ ավելադրություն է առանձնապես շեշտելով ասել՝ իմ աչքերով տեսա և իմ ականջով լսեցի, փոխանակ ասելու պարզապես՝ տեսա և լսեցի. որովհետև ամեն տեսնող և լսող անշուշտ իր աչքով է տեսնում և իր ականջով լսում»²⁹: Թեև հստակ հնարավոր չէ տարբերակել հավելուրդայնությունն ու ավելորդաբանությունը, և հավելուրդային կիրառությունների մի մասն էլ տարածված է խոսքում և գրեթե լեզվական, այլ ոչ թե խոսքային իրողություն է, այնուամենայնիվ ճիշտ կլինի ձգտել սեղմ խոսք կառուցելու: Պ. Պողոսյանը գրում է. «Խոսելիս բառերի ընտրություն ենք կատարում, իսկ *ընտրողականությունը ուղեղի գիտակցական և ենթագիտակցական աշխատանքի ամենակարևոր գործառնություններից մեկն է*: Մարդիկ միմյանցից տարբերվում են ընտրողականությամբ»³⁰: Այդ պատճառով էլ մարդկանց խոսքը տարբերվում է: Խոսողությունը բարդ գործընթաց է, ուստի շատ հարցերի, որոնց թվում նաև բառընտրության համար սահմանվող չափանիշները խիստ ընդհանուր են և լիովին չեն ներկայացնում այն պահանջները, որոնք պետք է պահպանել բառեր ընտրելիս: Եթե ի մի բերենք վերը նշված այդ ընդհանուր չափանիշները, ապա հնարավոր է ամփոփի այսպես ներկայացնել:

1. *Ճիշտ արտաբերում* կամ *գրություն*. սխալ արտաբերված կամ գրված բառը, թեև անհրաժեշտ բառի աղավաղված ձևն է, այնուամենայնիվ անհրաժեշտ բառը չէ:

2. *Իմաստային անհամապատասխանություն*. անհրաժեշտ իմաստը չարտահայտող բառի գործածությունը կարող է առաջացնել իմաստի խաթարում, անտրամաբանականություն և այլն: Պատճառներից են բառիմաստի չիմացությունը, որից էլ նաև հարանունների շփոթությունը, հոմանշային շարքի անդամի սխալ ընտրությունը:

²⁸ Աբեղյան Մ. (1965): Հայոց լեզվի տեսություն, «Միտք» հրատ., Եր., էջ 371:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 371:

³⁰ Պողոսյան Պ. (1990), հ. 1, էջ 205:

3. **Իմաստի երկվություն.** երկվությունը *իմաստային անհամապատասխանությունից* տարբերվում է նրանով, որ բառը կարող է ընկալվել թե՛ խոսողի նկատի ունեցած իմաստով, թե՛ այլ իմաստով:

4. **Համատեքստային իմաստ.** բազմիմաստ բառերն ու դարձվածային միավորները տարբեր խոսքաշարերում կարող են տարբեր իմաստներ արտահայտել: Անհրաժեշտ է բառն այնպես գործածել, որ արտահայտվի ցանկալի իմաստը:

5. **Համապատասխանություն իրադրությանը.** խոսողը պետք է հաշվի առնի լսարանի տարիքային, կրթական, հոգեբանական, ազգային, կրոնական, մշակութային և մյուս հատկանիշները, ինչպես նաև հաղորդակցման տեղը և ժամանակը:

6. **Համապատասխան վերաբերմունքի արտահայտում.** անհրաժեշտ վերաբերմունքն արտահայտելու համար պետք է ընտրություն կատարել հոմանշային շարքերի անդամների, բառապաշարի տարբեր շերտերի, հայերեն և օտար բառերի, ինչպես նաև այլ միավորների միջև՝ հաշվի առնելով նաև *իրադրությունն* ու *համատեքստը*:

7. **Բառերի գուգակցելիություն.** գուգակցելիության վրա ազդում են բառերի նրբիմաստները և լեզվական ավանդույթը: Հնարավոր են ոճական նպատակներով կառուցված անհամատեղելի կապակցություններ՝ նրբաբանություններ:

8. **Ոճական համապատասխանություն.** սա գործածված բառերի (որոնց թվում նաև նորաբանությունների) համապատասխանությունն է *գործառական* և *իրադրային* ոճերին ու խոսքաշարին:

9. **Ոճական ճիշտ կիրառություն.** ոճական տարբեր հնարներ ստեղծելիս հեղինակը պետք է կարողանա գտնել ու կիրառել այն բառը, որն այդ հնարը ճիշտ է ձևավորում (բաղաձայնային, անձնավորում, մակդիր, համեմատություն և այլն):

10. **Տաղաչափական համապատասխանություն.** ընտրված բառը չափածո խոսքում պետք է ապահովի անհրաժեշտ ռիթմականությունն ու հանգավորումը:

11. **Տեղիություն (անհրաժեշտություն).** ցանկացած բառ կարող է վերածվել «մակաբույծ» բառի, եթե անտեղի է կիրառվել: Կան հավելումով ձևավորվող ոճական մի շարք հնարներ՝ *կրկնություն, կրկնապատկություն, երկրորդում, բաղիյություն, բազմաշաղկապություն* և այլն, որոնցում հեղինակը դիտավորյալ է կրկնում որևէ միավոր, իսկ ավելորդաբանության դեպքում կիրառությունը դիտավորյալ չէ: Դժվար է *լեզվական հավելորդայնության* և *ավելորդաբանության* դրսևորումները տարբերակելը, քանի որ հավելուրդային կիրառությունների մի մասը շատ տարածված է և հաճախ չի էլ գիտակցվում:

АРТАШЕС САРГСЯН – Основные критерии выбора слова. – Слова — это языковые выражения понятий, эмоций и переживаний, известных человеку, основные строительные блоки для построения речи, образно говоря, камни, из которых возводится стена,

последовательность слов, поэтому их неправильный выбор и использование не приведут к желаемому результату. Неслучайно многие исследователи речи уделяют особое внимание выбору и употреблению слов. Подбор слов — одно из важных условий построения речи. Если выбор слов сделан неправильно, речь не будет правильной, красивой и ясной. Но как определить, что слово подобрано правильно, существуют ли критерии, которыми следует руководствоваться при подборе слов и их оценке? При подборе слов необходимо учитывать ряд факторов, и первый из них — значение слова. Также важны стилистическое соответствие, сочетаемость, ситуативное соответствие и т. д. Игнорирование любого из этих факторов приведёт к неправильному выбору слов, а следовательно, и к неправильному построению речи.

Ключевые слова: словесная ассоциация, текст, стилистическое соответствие, контекстное соответствие, связность слов, выбор слов, значение слов, выражение отношения, характеристика

ARTASHES SARGSYAN – Basic Criteria for Vocabulary Choice. – Words are linguistic expressions of concepts, emotions, and experiences known to humans. They are the basic building blocks of speech, figuratively speaking, the stones from which a wall is built, the sequence of words. Therefore, their incorrect choice and use will not lead to the desired result. It is no coincidence that many speech researchers pay special attention to the choice and use of words. Word choice is one of the important prerequisites for constructing a speech. If word choice is not done correctly, then the speech will not be correct, beautiful, or clear. But how to determine that the word is chosen correctly? Are there any criteria that should be followed when choosing words and using them to evaluate word choice? There are a number of factors that need to be taken into account when choosing words, and the first of them is the meaning of the word. Stylistic correspondence, compatibility, situational correspondence, etc. are also important. Ignoring any of these factors will lead to incorrect word choice and, therefore, incorrect construction of the speech.

Key words: word association, text, stylistic correspondence, contextual correspondence, word connectivity, word choice, word meaning, expression of attitude, characterization

Էթիկայի վերաբերյալ հայտարարություն

Հեղինակը հաստատում է, որ պահպանվել են հետազոտությանը վերաբերող էթիկական բոլոր պահանջները:

Զահերի բախման վերաբերյալ հայտարարություն

Հեղինակը հաստատում է, որ շահերի բախում առկա չէ:

Գրականության ցանկ/References

- Աբեղյան Մ. (1965): Հայոց լեզվի տեսություն, «Միտք» հրատ., Եր., էջ 371 (Abeğyan M. (1965): Hayoc' lezvi tesut'yun, «Mit'k'» hrat., Er., ej 371):
- Աբրահամյան Ա. (2023): Իրականություն, լեզվագիտակցություն, նշան, ԵՊՀ հրատ., Եր., էջ 146 (Abrahamyan A. (2023): Irakanut'yun, lezvagitakcut'yun, nšan, EPH hrat., Er., ej 146):
- Աճառյան Հր. (1955): Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի համեմատությամբ 562 լեզուների. Ներածություն, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Եր., էջ 343 (Ačařyan Hr. (1955): Liakatar k'erakanut'yun hayoc' lezvi hamematut'yamb 562 lezneri. Nerac'ut'yun, HSSR GA hrat., Er., ej 343):
- Աճառյան Հր. (1957): Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի համեմատությամբ 562 լեզուների. հ. 3, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Եր., էջ 139 (Ačařyan Hr. (1957): Liakatar k'erakanut'yun hayoc' lezvi hamematut'yamb 562 lezneri, h. 3, HSSR GA hrat., Er., ej 139):

- Աճառյան Հր. (2005): Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի համեմատությամբ 562 լեզուների, հավելյալ հատոր, ԵՊՀ հրատ., Եր., էջ 17 (Ačaryan Hr. (2005): Liakatar k'erakanut'yun hayoc' lezvi hamematut'yamb 562 lezuni, havelyal hator, EPH hrat., Er., ej 17):
- Ավետիսյան Զ. (1968): Բառընտրությունը և բառօգտագործումը Թումանյանի պոեզիայում, Պատմա-բանասիրական հանդես, համար 3, էջ 169 (Avetisyan Z. (1968): Bařənt'rut'yuny yev bařəgtac'umə T'umanyani poezium, Patma-banasirakan handes, hamar 3, ej 169):
- Ավետիսյան Յու., Սարգսյան Ա., Թեյլան Լ. և ուրիշներ (2019): Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, «Զանգակ» հրատ., Եր., էջ 53-54 (Avetisyan Yu., Sargsyan A., T'elyan L. yev urishner (2019): Hayoc' lezu yev xosk'i mak'uyt', «Zangak» hrat., Er., ej 53-54):
- Թումանյան Հ. (1990): Երկերի լիակատար ժողովածու (10 հատորով), ՀԳՀ հրատ., Եր., էջ 549 (T'umanyan H. (1990): Erkeri liakatar žəgovac'u (10 hatorov), HGH hrat., Er., ej 549):
- Հարությունյան Հ. (1986): Գեղարվեստական խոսք, «Սովետական գրող» հրատ., Եր., էջ 130 (Harut'yunyan H. (1986): Gegarvestakan xosk', «Sovetakan groğ» hrat., Er., ej 130):
- Շարաֆխանյան Պ. (2005): Հանգաբանություն, ԵՊՀ հրատ., Եր., էջ 162 (Šarabxanyan P. (2005): Hangabanut'yun, EPH hrat., Er., ej 162):
- Պողոսյան Պ. (1990): Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, հ. 1, ԵՊՀ հրատ., Եր., էջ 205 (P'oğosyan P. (1990): Xosk'i mak'uyt'i yev oč'agitut'yan himunk'ner, h. 1, EPH hrat., Er., ej 205):
- Պողոսյան Պ. (1991): Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, հ. 2, ԵՊՀ հրատ., Եր., էջ 77 (P'oğosyan P. (1991): Xosk'i mak'uyt'i yev oč'agitut'yan himunk'ner, h. 2, EPH hrat., Er., ej 77):
- Սուքիասյան Ա., Գալստյան Ս. (1975): Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան, ԵՊՀ հրատ., Եր., էջ 149 (Suk'iasyan A., Galstyan S. (1975): Hayoc' lezvi darcvac'abanakan bařaran, EPH hrat., Er., ej 149):
- Վահանյան Գ. (1956): Հայոց լեզվի ոճաբանության ձեռնարկ, Եր., էջ 15 (Vahanyan G. (1956): Hayoc' lezvi oč'abanut'yan jeřnark, Er., ej 15):
- Տերյան Վ. (1960): Երկերի ժողովածու (3 հատորով), «Հայպետհրատ», Եր., էջ 189 (T'eryan V. (1960): Erkeri žəgovac'u (3 hatorov), «Haypethrat», Er., ej 189):